

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

KUR'AN MEÂLLERİ SEMPOZYUMU

-eleştiriler ve öneriler-

(I)

24-26 Nisan 2003

İZMİR

DÜZENLEYEN

Diyanet İşleri Başkanlığı

&

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ANKARA—2007

Tertip Heyeti:

Prof. Dr. Ömer DURLU
Doç. Dr. Hüseyin YAŞAR
Yard. Doç. Dr. Mustafa ÖZEL
Araş. Gör. Dr. Muammer ERBAŞ
Araş. Gör. Ziya ŞEN

Redaksiyon

Dr. Ömer MENEKŞE

Tashih

Dr. Kiyasettin KOÇOĞLU
Dr. Faruk GÖRGÜLÜ
A. Osman PARLAK
H. Duran NAMLI

Dizgi & Grafik

Recep KAYA
Hüseyin DİL
İlker ÇALIŞKAN

Baskı

GURUP Matbaacılık
Tlf.: (0312) 384 73 44

2007-06-Y-0003-672
ISBN: 978-975-19-4115-2

© Diyanet İşleri Başkanlığı

Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı
Derleme ve Yayın Şubesi Müdürlüğü
Tel: (0312) 295 72 93 - 295 72 94 - Fax: (0312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

ÖMER RIZA DOĞRUL (1893-1952) VE 'TANRI BUYRUĞU' ADLI ESERİ VE MEÂL DÜNYASINA KATKISI

Doç. Dr. Ali AKPINAR*

I. HAYATI VE KİŞİLİĞİ

Ömer Rıza, aslen Burdur'lu olup Mısır'a yerleşmiş bir ailenin çocuğu olarak Kahire'de doğdu. Tahsilini Ezher Üniversitesinde tamamlayıp Mısır'da gazeteciliğe başladı. Kahire'de yayınlanan es-Siyâse ve eş-Şa'b gazetelerinde; İstanbul'da yayınlanan Tasvîr-i Efkâr, Tevhid-i Efkâr, Sebîlü'r-Reşâd ve Vakit gazetelerinde yazılar yazdı. 1915'de İstanbul'a geçerek yazarlığını sürdürdü. Mehmet Akif'in kızı Cemile Hanım ile evlendi. Vakit gazetesinde yayımladığı Türkiye-Mısır ilişkileri hakkındaki yazılarından dolayı 1925'de İstiklal Mahkemesince tutuklandı, bir müddet sonra serbest bırakıldı. 1940'da Eşref Edip, İ. Hakkı İzmirli ve Kamil Miras ile birlikte çıkarmaya başladıkları İslâm Türk Ansiklopedisi ve Mecmuası'nda çok sayıda madde ve makale yazdı. 1940-1950 yılları arasında Cumhuriyet gazetesinde günlük siyasî yazılar yazdı. İstanbul Radyosu için İslâm dünyası hakkında siyasî icmaller/özet bilgiler hazırladı. 1947-1948 yılları arasında dinî, fikrî muhtevalı Selamet Mecmuasını çıkardı. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'den Konya milletvekili seçildi. Büyük Millet Meclisi Dış İşleri Encümeni'nde görev alıp çok önemseydiği İslâm ülkeleriyle kurulan ilişkilere öncülük etti. Türk-Pakistan Kültür Cemiyetine başkan seçildi. Hayatını kalemiyle kazanan¹ nadir yazarlardan biri olan Ömer Rıza, uzun süren bir hastalık döneminden sonra 13 Mart 1952'de İstanbul'da vefat etti. Mezarı Edirnekapı Şehitliği'ndedir.²

Ömer Rıza'nın yaşadığı dönem Osmanlı ve Cumhuriyet çizgisinin kesiştiği, iki kültürün birbiriyle hesaplaştığı bir devredir. Katıldığı savaşıardan güç, toprak, itibar ve en

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Te'lif ve tercüme atmıştan fazla esere imza atan Ömer Rıza'nın Kur'an'la ilgili çalışmaları şunlardır: *Kur'an Nedir?* İstanbul, 1927; *İslâm'ın Özü ve Kur'an'ın Ruhu*, İstanbul 1946; *Hız Muhammed ve Kur'an-ı Kerîm*, (John Devoport'tan çeviri) İstanbul, 1928; *Kur'an'dan İktibaslar*, (Muhammed Ali'den çeviri.) İstanbul 1934, 1982; *Kur'an'dan Ayetler ve Nesirler*, İstanbul 1944; *Tanrı Buyruğu*, İstanbul, 1943, 1947, 1955, 1980.

2 Uzun Mustafa, 'Doğrul Ömer Rıza', DİA, IX, 489.

önemlisi yetişmiş pek çok insanını, beyin gücünü kaybederek çıkmış ve geldiği noktada geçmişini sorgulayan bir toplumda yetişen biri olan Ömer Rıza, çeşitli alanlarda gerçekleştirilen değişim sürecini, bir aydın olarak değerlendirmiş ve her iki süreçten de önemli ölçüde etkilenmiştir. Tüm bu özellikler Ömer Rıza'nın ilmi kişiliğine de yansımıştır. Onda hem Osmanlı Döneminin birikimi, hem de Cumhuriyet Döneminin kazanımları bir araya gelmiştir. Bütün bunları, onun eserlerinde görmemiz mümkündür.

Ömer Rıza'nın 'Tanrı Buyruğu' adlı meâl-tefsir çalışmasını kaleme aldığı dönem, bir taraftan Kur'an'ın Türkçe'ye tercüme edilmesine çok da sıcak bakılmadığı ve bu konuda tartışmaların giderek siyasallaştığı, Cumhuriyet döneminde Kur'an tercümelerinin yeni yeni başladığı bir devredir. Bu yüzden onun bu çalışması büyük önem arz etmektedir. Şöyle ki Türkçe'de basılan ilk Kur'an tercümesi Ayıntablı Mehmed Efendi'nin 1257/1841 de Bulak matbaasında Arap harfleriyle basılan '*Tefsir-i Tibyân*' tercümesidir. Cumhuriyet döneminde yapılan ilk Kur'an tercümeleri cümlesinden olarak Şeyh Muhsin i Fânî mahlaslı Hüseyin Kâzım Kadri'nin 'Nuru'l-Beyân'ı (1924); Hristiyan Araplardan Zeki Megamiz'in tercümesi (1926); 1907'de bir komisyon tarafından tetkik edilen ve Süleyman Tevfik tarafından hulasa edilen '*Tafsîlu'l-Beyân*'; Cemil Said'in Fransızca'dan yaptığı tercüme sayılabilir. Bunların hepsi Arap harfleriyle basılmışlardı. Latin harfleriyle ilk basılan tercüme ise, 1927 de Arap harfleriyle basılan, İzmirli İsmail Hakkı'nın '*Maâni'l-Kur'an*' adlı eseridir. Bundan sonra 1934'de basılan Ömer Rıza'nın 'Tanrı Buyruğu' adlı çalışması ile Elmalılı Hamdi'nin 1935-1938 yılları arasında basılan Hak Dini Kur'an Dili gelmektedir.³ Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Ömer Rıza'nın adı geçen eseri, bu alanda yapılan çalışmaların ilklerindendir. Ömer Rıza, kayınpederi olan ve Kur'an tercümesi konusunda yetkinliği herkesçe tescil edilen Mehmet Akif (1873-1936) ile birlikte uzun yıllar beraber olmuş, Akif Kahire'de iken vefat günlerine kadar sürekli onunla yazmış ve Akif'in 'Geleceğin büyük muharriri, o benden güzel yazıyor, o feyyaz kalemi daha pek çok eşsiz eserler vücuda getirir'⁴ şeklindeki sitayişlerine mahzar olmuş bir kimsedir. Muhtemeldir ki o, Kur'an çalışması konusunda da Akif'den yararlanmış, onunla fikir teatisinde bulunmuştur. Zira Ömer Rıza 1934'de Tanrı Buyruğu'nu neşrettikten iki yıl sonra Akif vefat etmiştir. Akif'in ömrünün son günlerine kadar Kur'an meâliyle ilgili çalıştığı da⁵ bilinmektedir.

Ömer Rıza, ilk baskısı 1927'de yapılan *Kur'an Nedir* adlı çalışmasında kendinden önceki çalışmaları değerlendirir ve onların yetersizliğinden bahseder. Onun bu değerlendirmeleri kısaca şöyledir:

Nûru'l-Beyân, eserin isminde tefsiri bir tercüme olduğu belirtilmiş olmasına rağmen, eserin tefsiri bir tercüme olması için gereken gayret gösterilmemiş ve orijinal metnin aslındaki kuvvet gereği gibi dikkate alınmamıştır. Bu yüzden eser, Kütüphane-i Hilmî'nin

3 Ergin Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, V, 1927-1931; Aydar Hidayet, *Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*, S. 99-122.

4 Bk. Kuloğlu Rukiye Öner, Ö. R. Doğrul'un *Hayatı, Eserleri ve 'Tanrı Buyruğu' Adlı Tefsiri*, S. 112-14.

5 Bk. Ergin Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, V, 1931-135.

imzasız olarak neşrettiği diğer tercüme gibi itimada şayan değildir. Cemil Said'in tercümesi ise, bir tercümenin tercümesi olup Kur'an'ın manalarını ifadeden aciz, ilim ve edebiyat namına bir değeri yoktur. Bunların neredeyse her cümlesinin tashih edilmeye ihtiyaç duyuran bölümleri vardır. İzmirli İsmail Hakkı'nın *Meânî'l-Kur'an* adlı tercümesini bunlardan hariç tutabiliriz. Ne var ki ilim ve ihtisas bakımından önemli bir yere sahip olan bu eserin, dil ve edebiyat açısından aynı değerde olduğunu söylememiz zordur. Konyalı Mehmet Vehbi'nin *Hulasatü'l-Beyân* adlı tercüme ve tefsiri de yeni nesli tatminden uzaktır. Bereketzade İsmail Hakkı'nın *Envârü'l-Kur'an*'i ile Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'nin *Safvetü'l-Beyân*'i ise tamamlanmamış çalışmalardır.⁶

II. 'TANRI BUYRUĞU' ADLI ESERİ

Ömer Rıza'nın 'Tanrı Buyruğu', Türkçe Kur'an meâllerinin ilklerinden olma bakımından büyük önem arz etmektedir. O, meâlinde gösterdiği yetkinliği ve kullandığı dili ile, kendinden sonra yapılan meâllere örnek ve kaynak olmuştur. Onun çalışmasında izlediği yöntem de hem sistematik oluşu, hem de Türkçe olarak yapılan Kur'an çalışmaları arasında ilklerden oluşu bakımından takdire şayandır. Nitekim onun meâl ve tefsirindeki bu sistematiklik, Çantay'dan Muhammed Esed'e kadar, daha sonra yapılan pek çok Kur'an çalışmasına da yansımıştır.

a. Eserin Baskıları

Eserin ilk baskısı Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi tarafından 1934 yılında İstanbul'da, tek cilt halinde yapılmıştır. Eserin kapağında *Tanrı Buyruğu Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsiri* ismi yazılmıştır. (LX+924 sayfa) İlk baskıda *Ömer Rıza'nın İlk Sözü*'nden sonra 60 sayfalık Mukaddime I. Kısımda Kur'an'ın Tanımı, Taksim ve Tertibi, İsimleri, Sûreleri, Ayetleri; II. Kısımda ise Dinin esasları hakkında kısa bilgiler verilmiş ve Hz. Peygamberin siretinin kronolojik tablosu sunulmuştur. Tercüme ve Tefsirden sonra eser, İçindekiler ve İndeks ile sona ermiştir.

Eserin II. Baskısı Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık tarafından 1947'de müellifin hayatında, III. Baskısı ise yine aynı yayinevi tarafından 1955'de iki cilt olarak yapılmıştır. (CCVIII+1000 sayfa) Bu baskılarda Mukaddime, Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsiri ne Giriş adı altında genişletilmiştir. 208 sayfalık bu kısım beş bölümden oluşmuştur. I. Bölümde Kur'an ve tefsiri ile ilgili temel bilgiler verilmiş, II. Bölümde Dinin Esasları özetlenmiş, III. Bölümde İslâm'ın Ameli Esasları özetlenmiş, IV. Bölümde Kur'an'daki Peygamberler hakkında bilgi verilmiş, V. Bölümde ise Kur'an Aleyhindeki İsnatların Değeri başlığı altında Müsamahakârlık ve Müsamahasızlık ile İslâm Nazarında Kadın konularına temas edilmiştir. Bu baskılarda Kur'an metnine yer verilmiş, fakat metin-meâl ile sayfa tutmadığından karşılaştırma güçleşmektedir. Biz makalemizde III. Baskıyı referans gösterdik.

6 Bk. Ömer Rıza Doğrul, *Kur'an Nedir*, s. 90-93.

Eserin IV. ve son baskısı İnkılap ve Aka Kitapevleri tarafından 1980'de CCLVI+734 sayfa ve tek cilt olarak yapılmıştır. Eserin bu son baskısında Kur'an metni yer almamış, sadece meâl ve tefsire yer verilmiştir. Yine bu baskıda bazı yazım hatalarının düzeltilmesi yanında, kısmî sadeleştirmelere gidilmiş ve Mevlana Muhammed Ali'nin mezhebine ait olduğu ileri sürülen bazı yerler çıkartılmıştır. Ahmet Muhtar Büyükcınar tarafından hazırlanan bu son baskı, eserin orijinali üzerinde bazı tahrifatlar yapıldığı gerekçesiyle eleştirilmiştir.⁷

b. Eserin Özellikleri

b.1. Sûreleri tanıtması: Büyük Türk aydını Ömer Rıza Doğrul, en önemli eseri olan 'Tanrı Buyruğu' adlı Kur'an tercüme ve tefsirini yaparken her sûrenin konusu ve tarihi hakkında kısa bilgiler verir, ayetler ve sûreler arasındaki münasebetlere dikkat çeker.

b.2. Sûreleri bölümlere ayırması: Ömer Rıza, çalışmasında sûreleri bölümlere ayırır, konularına göre bu bölümlere başlıklar verir ve bu bölümler arasındaki münasebeti açıklar. Örneğin Tanrı Buyruğu'nda Bakara sûresi şu bölümlerden oluşur: *İslâmın Esasları, Dilleriyle İnananlar, Allah'ın Birliği, İnsanın Büyük Kabiliyetleri, İsrâil'in Ahdi, İsrâil Oğullarına İhsan Olunan Nimetler, İsrâil Oğullarının İnadı, İsrâil'in Tereddidi, İsrâil Oğullarının Katı Yürekliği, Misakı İhlal, Yahudiler ve Hz. Muhammed, Yahudilerin Peygambere Düşmanlıkları, Eski Kitapların Neshi, İslâmiyetin Mükemmel Rehberliği, İbrahim'in Misakı, İbrahim'in Dini, Yeni Ruhani Merkez, Kâbe'nin Ruhani Merkeziyeti, Katlanılacak Zahmetler, Vahdaniyetin Galebesi, Haram Olan Yiyecekler, Kısas ve Vasiyet, Oruç, Müdafaa Harbi, Hac, Müminlerin Uğradıkları Mühnetler, Mütenevvi Meseler, Talâk, Dul ve Boşanan Kadınlar, Kadınların Nafakaları, Harp Zarureti, Hak Davası Uğrunda Harp Zarureti, Allah'ın Azamet ve Kudreti, Ölüler Diriliyor, Hak Yolunda Mali Fedakarlık, İyiliklerin Faydası, Ribanın Men'i, Akitler-Senetler, Müslümanlığın Zafferı*.⁸

Onun hem sûre girişlerinde verdiği özet bilgiler, hem de sûreleri konularına göre başlıklara ayırarak ele alışı, bir çeşit 'Sûre eksenli konulu tefsir' sayılabilir. Zira giriş bilgileri ve bu başlıkları okuyan bir kimse, sûre hakkında derli toplu bir özet bilgiye sahip olabilmektedir.

b.3. Kaynakları: Ayetlerin meâllerini verirken gerek gördüğünde dipnotlarda açıklamalar yapar. Bunları yaparken temel tefsir kaynaklarına iner, yanısıra çağdaş Doğu ve Batı araştırmacılarının eserlerine başvurur. *Taberî-Câmiu'l-Beyân, Râzî-Tefsir i Kebîr, Zemahşerî-Keşşâf, Beyzâvî-Envârü't-Tenzîl, Ebû Hayyân-el-Bahrü'l-Muhîr, Nisâburî, Ebu's-Suud-İrşâd, Suyûtî-ed-Dürrü'l-Mensûr, Buhârî, Müslim, Kenzü'l-Ummâl, Fethu'l-Bârî, Rağîb-el-Müfredât, Ebu'l-Bekâ-Külliyât, Şehristânî- el-Milel ve'n-Nihal, Cevherî-Sihâh, İbn Manzûr- Lisânü'l-Arab, Feyyûmî-Mısâh, Tacu'l-Arûs, Kâmûs, Ezherî, Muğ-*

7 Bk. Kuloğlu Rukiye Öner, Ö. R. Doğrul'un Hayatı, Eserleri ve 'Tanrı Buyruğu' Adlı Tefsiri, S. 151-167, 176-178; İlhami Karabulut, "Tanrı Buyruğu ya da Bir Tahrifin Anatomisi", *İslâmîyât*, III 2000, Sayı 1, s. 185-204.

8 Bk. *Tanrı Buyruğu*, I, 14-105.

nî, *Kitab-ı Mukaddes, Muhammed Abduh-Amme Tefsiri, Seyyid Ahmed Han, Abdülaziz Çaviş, Mevlana Muhammed Ali, Hindli Gulâm Yusuf Ali, Singapur Kadısı Gulâm Server, Mustafa Abdürrezzak Paşa- Din-Vahiy ve İslâm, Encyclopedia Biblico, Ansiklopediya Britanika, Rodwell-Burckhardt, George Sale-Kur'an Tercümesi, William Miur-Muhammedin Hayatı vb.* Ömer Rıza, Kitap Ehli ve geçmiş toplumların kıssalarıyla ilgili ayetleri açıklarken Kitab-ı Mukaddesle mukayeseler yapar, Kitab-ı Mukaddesin tahrif edilen yerlerine dikkat çeker, Müsteşriklerin Kur'an'a yönelttikleri eleştirilere cevaplar verir.

b.4. Nesih Hakkındaki Görüşü

Ömer Rıza, Kur'an ayetleri arasında neshi kabul etmez. Kur'an ayetleri arasında herhangi bir çelişkinin olmadığını ve herhangi bir ayetin neshi edildiğine dair tek bir hadisin bulunmadığını söyler ve buna şu cümleleri ekler: Asr-ı Saadetten sonra ayetler arasında çelişki olduğunu sananlar, bunların arasını bulmak için neshi ileri sürmüşlerdir. Oysa Kur'an'da nesihten bahseden en-Nahl sûresi 101. ayeti Mekke'de, Bakara sûresi 106. ayeti ise Medine devrinin başlarında inmiş olup her ikisi de İslâm'dan önceki şeriatlerin neshinden bahsetmektedir. Nitekim Ashaptan neshle ilgili olarak gelen rivayetler de birbirlerini tutmamaktadırlar.⁹

b.5. Hece Harfleri Hakkındaki Görüşü

Bazı sûre başlarında yer alan hece harfleri (Huruf u Mukattaa) hakkında genel olarak bir açıklama yapmaz ve meâlde bu harfleri aynen tekrarlar. Elif Lâm Mim, Hâ Mîm, Sâd gibi. Bakara sûresinin ilk ayetinin meâline düştüğü dipnotta bazı müfessirlerin bu harfleri sûrelerin isimleri olarak gördüklerini belirtmekle yetinir.¹⁰ Ancak Tâ Hâ sûresinin başındaki bu harflerin 'Ey Âdem, yahut Yâ Hâzâ (Ey sen) anlamına geldiğini söyler.¹¹ Yâ Sîn sûresinin başındaki bu harfleri ise doğrudan 'Ey insan' diye tercüme eder ve dipnotta Tay Kabilesi dilinde bu harflerin bu anlama geldiğini, bu harflerle Hz. Peygambere hitap edildiğini belirtir.¹² Kalem Sûresinin başında bulunan Nûn harfini tercüme ederken doğrudan 'Hokka' ifadesini kullanır ve dipnotta Nûn'un Kamûs'ta yazı yazacak divit anlamına geldiğini söyler.¹³ Yani müellif yirmi dokuz sûrenin başında bulunan hece harfleriyle ilgili olarak benimsediği görüşü, bu üç sûrede çiğneyerek onları anlamlandırmaya çalışır.

c. Meâl Bölümü ve Özellikleri

Her meâl ve tefsir bir Kur'an anlama/anlatma çabası ürünü olup Kur'an'ı anlamaya katkısı vardır. Her meâl ya da tefsirin bir yazılış ortamı ve hazırlanış sebepleri vardır.

9 Bk. *Tanrı Buyruğu*, Giriş, I, XLIX, LIV; I, 44-45.

10 Bk. *Tanrı Buyruğu*, I, 16.

11 Bk. *Tanrı Buyruğu*, II, 506.

12 Bk. *Tanrı Buyruğu*, II, 689.

13 Bk. *Tanrı Buyruğu*, II, 872.

Mütercim yahut müfessirin donanımı, yaşadığı ortam eserine mutlaka yansır. Kur'an, her seviye ve her çağdaki her insana hitap eder. Her meâl ve tefsirin hitap ettiği ve kabul gördüğü bir kitle vardır.

Her meâl ve tefsir, kendinden öncekileri yetersiz, eksik ve hatalı gördüğü için hazırlanır; ama hiçbir meâl ve tefsir mükemmel ve eksiksiz olmayıp bu alanda ulaşılabilecek en son nokta değildir. Bu, biraz da Kur'an'ın çok yönlü ve çok kapsamlı ilâhî bir kelâm olmasından kaynaklanır. Buna rağmen önceki ve sonraki her tercüme önemlidir, değerlidir. Her çeviri, yapıldığı zaman ve ortamın özellikleri ile müterciminin dilsel ve bilimsel donanımını büyük ölçüde yansıtır.

Bütün bu sebeplerden dolayı diğer pek çok dilde olduğu gibi Türkçemizde de onlarca meâl ve tefsir hazırlanmıştır.

Hiçbir tercüme, orijinalinin yüzde yüz aynı değildir, gayri da değildir. Her tercüme, orijinal metnin anlaşılması için sarf edilen bir çabadır ve değerlidir. Kur'an gibi, beşer dilinin ilâhî kalıba dökülmüş şekli olan bir metnin kendi dili dışındaki herhangi bir dile aktarılmasında karşılaşılabilen problemler, Kur'an'ın kendisinden kaynaklanan problemler değil; aslında herhangi bir metnin herhangi bir dile aktarılmasında karşılaşılan problemlerdir, ama bu Kur'an tercümelerinde daha fazla hissedilmektedir.

Aktarılan dilin Arapça gibi, çok kapsamlı bir dil olması, yine aktarılan metnin Kur'an gibi bir metin olması tercümeye karşılaşılabilen problemlere artılar katmaktadır. Şüphesiz bu durum Kur'an'ın anlaşılmasında bir kitap oluşundan değildir. Zira Kur'an anlaşılacak için indirilmiş ve bunun için oldukça kolaylaştırılmış bir kitaptır. Dolayısıyla Kur'an'ın Arapça olması da onun Arap olmayanlarca anlaşılmasının önünde bir engel değil ve belki Arapça'nın ilâhî mesajı kaldırabilecek karakteristik özellikleri sebebiyle, onun her zaman ve her çağda ilâhî murada uygun olarak daha kolay ve daha doğru bir biçimde anlaşılmasına bir katkıdır. Yani Kur'an Arapça dışında bir dilde indirilmiş olsaydı, belki de tüm özellik ve güzellikleriyle ilâhî mesajı taşıyamayacak ve anlaşılması daha çetin olacaktı; ya da benzer problemler o zaman da olacaktı. Çünkü anlaşılma da meramı ifade edebilme son derece önemlidir. Zira meramınızı rahatlıkla ifade edemediğiniz bir konuşma, zor anlaşılan bir konuşmadır.

Ömer Rıza'nın 'Tanrı Buyruğu' adlı çalışması bir meâl-tefsir çalışmasıdır, Onun meâl bölümü kadar tefsir bölümü de önemlidir. Biz çalışmanın tefsir bölümü üzerinde ayrı bir makalemizde durduğumuzdan¹⁴ bu tebliğimizde sadece eserin meâl bölümünün özellikleri üzerinde duracağız.

Yukarda da geçtiği üzere Ömer Rıza, mevcut Kur'an tercümelerini; asıl metnin ifade gücünü yansıtmaması, Allah'ın kelâmından yararlanmak isteyenler için bir irşat kaynağı olamaması, Kur'an'ın manalarını tam olarak ifadeden aciz olması, ilim, dil ve edebiyattan yoksun olması, tashih edilmeye muhtaç olması, yeni nesle hitap etmek-

14 Bk. Akpınar Ali, "Ömer Rıza Doğrul ve Tefsire Katkısı", C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, VI/1, 2202 Sivas, s. 17-36.

ten uzak olması gibi sebeplerle eleştirir.¹⁵ "Kur'an'ı tercüme etmek için, sadece şöyle böyle Arapça'ya vakıf olmak yeterli değildir. Kur'an'ı tercüme ve tefsir edebilmek için, İslâm ilimlerinde derinlik sahibi olmak, bunun için de bir ömür harcamak lazımdır"¹⁶ diyen Ömer Rıza, adı geçen eserini hazırlarken Kur'an'la ilgili her kaynağı, eski mukaddes kitapların hepsini Doğu, Batı demeyerek, tetkik ettiğini ve çalışmasının kırk yılın ürünü olduğunu söyler.¹⁷

Az da olsa parantez kullandığı meâlde, güzel ve akıcı bir üslûpla Türkçe'yi kullanır, Arapça deyimlerin karşılığını ustalıkla bulur. Onun meâlindeki bu başarıyı gösterebilmek için, çevirilerinden seçtiğimiz bir demeti burada sunmak istiyoruz:

d. Örnekler:

d.1. Arap dilindeki incelikleri ustalıkla tercümeyle yansıtmaları:

1/1 Bütün Hamd O Allah'a (ki bütün) âlemlerin Rabbidir.¹⁸

d.2. Tercümede akıcı ve etkileyici bir üslûp kullanması:

2/6 Muhakkak ki o küfredenleri, ha korkutmuşsun, ha korkutmamışsın, onlar için birdir, inanmazlar.

2/14 Bunlar, iman edenlerle buluştukları zaman 'Biz de inandık' derler. Şeytanlarıyla baş başa kaldıkların zamansa 'Biz sizinle beraberiz, biz yalnız alay ediyorduk' derler.

2/30 Hani Rabbin meleklerle demişti ki: Ben yeryüzünde hükümrân olacak birini yerleştireceğim..

2/148 Herkesin yöneldiği bir cihet vardır. Siz (başka ümmetlerle) yarış edersene, hayır işlerine koşuşun..

2/201 Bazıları da: Tanrımız! Bu dünyada bize dirlik düzenlik (hasene) ver, ahirette de iyilik güzellik (hasene) ver! Bizi ateş azabından koru, derler.¹⁹

3/14 Gösterişleriyle insanların içini çeker ve hırsını gıcıkla..

4/45 Dost olarak Allah elverir.

4/74 ..Dünya hayatını ahiret yolunda feda edenler..

4/164 Allah, Musa'ya hitabederek onunla sözleşti.

5/54 Bunlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı zorludurlar.

5/56 Her kim Allah ile Peygamberini ve iman edenleri dost edinirse Allah tarafının galip geleceğinden emin olsun.

15 Bk. Ömer Rıza Doğrul, *Kur'an Nedir*, s. 90-93.

16 Bk. Ömer Rıza, "Mevlevî Muhammed Ali ve Himmet i Meşkûresi", *Sebilü'r-Reşâd*, XVIII, Sayı, 446, s.44.

17 Bk. Ömer Rıza, "Kadıyanilikten Teberrû Ediyoruz", *Sebilü'r-Reşâd*, III, Sayı, 74, s. 376.

18 Hamd kelimesinin başındaki el takısının istiğrak anlamını 'bütün' diye tercümeyle yansıtır.

19 Ayetlerde kullanılan müşâkele sanatını (aynı kelimenin cümlede ayrı anlamlarda kullanılması) tercümeyle ustalıkla yansıtır.

7/54 İyi bilin ki yaratmak da, buyurmak da O'nundur.

11/46 Cevap aldı: O, senin aileden değildir. Çünkü onun (özü bozuk), işlediği iş kötü idi.

12/90 Onlar: "Ay sahi, sen Yusuf musun?" dediler.

17/40 Ne taşkın bir söz söylüyorsunuz?

26/83-85 (Ulu) Tanrım! Bana akıl ve hikmet bahşet. Doğru dürüstler zümresine sok. Sonradan gelenler arasında adımlı, sanımı yükselt. Beni, nimet yurdu olan cennete girenlerden kıl!

26/173 Onların üzerine bir yağmur yağdırdık. Akıbetleri kendilerine ihtar olunanların üzerine yağın yağmur, ne yaman yağmurdu!

35 Fatır 10 Her kim, şan ün diliyorsa, (bilsin ki) bütün şan, bütün ün, Allah'ındır. Güzel iyi söz Ona varır, Ona yükselir. Doğru dürüst işi de kendi yükseltir. Kötü işleri gizlice tasarlayıp kuranlar için şiddetli azap vardır. Onların bütün kurdukları kastlar, yok olup gider.

38/59 Onlar, rahat yüzü görmesinler..

83/17-19 Hesap günü nedir bilir misin? Tekrarlıyorum (sümme), hesap günü nedir bilir misin?

d.3. Deyimsel tercüme yapması:

2/10 Kalplerinde dert var, Allah da dertlerine dert kattı.

2/258 kâfir olan donakalmıştı.

3/66 Ne diye bilmediğiniz şeyler hakkında çene çalıp duruyorsunuz?

4/81 Onlar "Baş üstüne" derler..

5/94 Allah, kendisinden için için korkanları bilsin diye.

7/30 Onlar Allah'ı bırakarak şeytanları can ciğer dost (evliyâ) edinmişlerdi.

7/69 Size yaratılış itibarıyla onlardan fazla boy-bos verdi.

7/149 Onlar pişman olunca...

9/8 Onlar sizi hoş sözlerle memnûn etmek isterler, yürekleri ise bundan çekinir.

9/128 Size kendinizden öyle bir peygamber geldi ki, zahmete uğramanız ona ağır gelir, kalbi üstünüze titrer, müminlere karşı esirgeyici, başışlayıcıdır.

11/103 O gün, bütün insanların bir arada toplanacakları bir gündür. O gün, ana-baba günüdür.

17/23 Bıktım usandım (üf) deme.. 46/17 İllaallah sizden! (Üffin lekümâ)

18/22 Bilinmeyen şeyler hakkında atıp tutarlar.

18/28 Dişini sık, katlan..

18/42 Ellerini uruşturmaya başladı.

19/4 (Ulu) Tanrım, demişti, kemiklerim inceldi, zayıfladı, saçım sakalım ağardı, apak oldu. (Ulu) Tanrım, sana her ne için yalvarmışsam mahrum olmadım.

19/64 Biz (Tanrının rasülleri) ancak Tanrı'nın emriyle ineriz..

20/60 Firavun arkasını dönerek (gitti), çevireceği bütün dolapları (hazırladı) topladı.

20/102 Sura üfürüldüğü gün günahkârları, gözleri gömgök olarak toplayacağız.

22/44, 48 Çarptım; enseledim. Azabım ne kadar şiddetli idi.. (40/5, 79 26)

34/33 Onlar, azabı görünce hepsi de için için pişman olacaklar..

35/6 Aldatıcıların en aldatıcısı (olan şeytan) Allah hakkında sizin gözünüzü boyamasın.

41/5 Sen işine bak, biz de işimize bakıyoruz.

56/8 Biri uğur sahipleridir. Uğur sahipleri ne bahtiyardırlar..

56/83 Can boğaza gelince.

69/42 O gün, işler güçleşir..

70/50 Kur'an, kâfirler için iç yarasıdır.

75/27 Hayır hayır, ne zaman can köprücük kemiklerine varır.

75/29 Bacakları birbirine dolaşır.

d.4. Yanlış anlaşılabilir ifadelerden kaçınması:

2/15 Allah da onların alaylarının karşılığını çarpar.

3/54 Kâfirler suikast hazırladılar. Allah da onlara mukabele etti. Hak Teâlâ'nın her mekr u hileyi gölgede bırakmak hususunda kudretine payan yoktur.

6/123 Onlar böyle yapmakla ancak kendi başlarına çorap örüyorlar..(Vemâ yem-kûrûne illâ bi enfüsihim)

21/70 Onlar İbrahim'e karşı büyük bir dolap kurmak istediler. (Ve erâdû bihî key-den)

3/182 Yoksa Allah, hiçbir vecih ile kullara gadredici değildir.²⁰

90/4 Muhakkak ki Biz insanı zorlukları karşılamak üzere yarattık.²¹

78/33 Kendileriyle yaşıt genç, güzel arkadaşlarla yaşarlar.²²

20 Ayette geçen 'zallam' kelimesi çok zulmedici anlamına gelir. Buna göre cümle; Allah çok zulmedici değildir, şeklinde tercüme edilirse, O'nun az zulmedici olabileceği anlaşılabilir. Ömer Rıza yaptığı tercümesinde böyle bir yanlış anlamaya kapı açmaz.

21 Biz insanı zorluklar içerisinde yarattık, şeklindeki bir tercüme Yüce Allah'a karşı bir yanlış anlaşılmayı gündeme getirebilirdi.

22 Meâllerde 'göğüsleri tomurcuk gibi kabarmış kızlar' şeklinde çevrilen bu cümle bazı kimselerce müstehten bir ifade olarak algılanmaktadır. Ömer Rıza, yaptığı tercüme ile böyle bir anlamaya kapı aralamaz.

d.5. Temel kavramları tefsiri bir tercüme ile açıklaması:

2/25 Yararlı işler işleyenler.. 17/9 Doğru dürüst işler işleyenler..

2/33 Ulusun, yücesin, mukaddes ve münezzehsin.. (Sübhaneye)

2/121 Onlar ki kendilerine Kitap vermişizdir, ona nasıl uymak lazımsa öylece uyarlar.

2/143 Vasat: Her tarafı denk (hak ve adaleti gözetir, ilim ve amel ile tanınır); şahid: Hidayet alemidir.

4/34: Erkekler, kadınların destekleyicileridir (kavvâm)...

5/4 Allah'a karşı vazifelerinize dikkat edin.

20/132 Hayırlı akıbet, kendini (kötülükten) koruyanlarındır.

65/2 Allah'a karşı vazifesine dikkat edene, Allah da onu (sıkıntıdan çıkaracak) bir mahreç verir..

7/176 Dileseydik o kimseyi ayetlerimizle yükseltirdik, fakat bu kimse süfliyete sarıldı, hevesine uydu.

17/85 Sana vahyi sorarlar. De ki: Vahiy, Tanrının emrindendir.

35/33, 38/50, 40/8 Onlar, ebediyet uçmaklarına/ ebediyet ocaklarına girerler...

45/5 Bunlarda akıllarını işleten insanlar için ibretler vardır.

63/4 Onlar, sanki esvap giymiş kütüklerdir.²³

73/1 Ey-esvabına bürünmüş (risalet yükünü yüklenmiş) adam!

83/7 Hayır, günaha dadananların (Füccâr) kitabı, zindan içindedir.

107/7 Ve en sakınılmayacak yardımları esirgerler..

d.6. Zamirlerin muhtemel farklı mercilerinden birini tercih ederek tercüme etmesi:

2/177Allah sevgisi ile malı vermesi..²⁴

7/202 (Şeytanların)kardeşleri (olan kâfirler) de onları azgınlığa çekerler, bu yolda uğraşmalarını eksik etmezler.²⁵

23 Hamidullah, ayetin lafzî doğru tercümesinin 'Onlar, elbise giydirilmiş odunlardır' olması gerektiğini, fakat pek çok mütercimın bunu yanlış yaptığını örnekleriyle anlatır (Bk. Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 105) Ömer Rıza, yaptığı çevirisiyle aynı yanlışla düşmez.

24 Ayette geçen zamir, müfessirlere göre mala, vermeye yahut Allah lafzına gider. Buna göre anlam şöyle olur: Malı sevdiği hâlde verir/ malı seve seve verir/ malı Allah sevgisiyle verir (Bk. Razi, *Tefsir*, V, 39-40) Ö. Rıza bu ihtimallerden sonuncusunu dikkate almıştır.

25 Ayetteki 'hüm' zamiri ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüş ve buna göre de ayet farklı şekillerde tercüme edilmiştir. Şöyle ki, zamir ayetten önce söz konusu edilen cahillere gider. Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: Cahillerden yüz çevir, müşriklerin kardeşleri ki onlar şeytanlar olup onları azgınlığa sürüklerler.. İkinci görüşe göre zamir bir önceki ayette geçen şeytana gider. Şeytan kelimesi marife olup başındaki el takısı cins içindir, dolayısıyla çoğul zaminin ona gitmesi caizdir. Buna göre anlam şöyledir: Şeytanların kardeşleri, onları azgınlığa sürüklerler.. Üçüncü görüşe göre zamir muttakilere gider, bu-

43/61 Şüphe yok ki (Kur'an) beklenen saatin ilmidir.²⁶

d.7. İrab farklılıklarından tercih ettiğini tercümeğe yansıtması:

17/16 Bir kasabayı helâk etmek istediğimiz zaman, emrimizi (peygamberin diliyle) onun refah içinde yaşayanlarına göndeririz, onlar ise (karşı gelip) fenalıklarına devam ederler, o kasaba aleyhindeki söz hak olur, biz de o kasabayı hâk ile yeksan ederiz.²⁷

36/35 ..Ki meyvelerinden yesinler. (Bütün bu nimetler) onların ellerinden çıkmadı. Yine şükretmeyecekler mi?²⁸

d.8. Bilimsel açıklamalar ışığında tercüme yapması:

Ömer Rıza, bilimsel açıklamalarını tefsir bölümünde yapar, ama zaman zaman şu örnekte olduğu gibi bunları tercümeğe de yansıtır:

7/54 Sizin Tanrınız O Allah'tır ki gökleri ve yeri zamanın altı devrinde yarattı. (10/3, 11/7)

d.9. Tercih ettiği rasyonel görüşleri tercümede öne çıkarması:

Aslında o, bu kabil görüşlere daha çok tefsir bölümünde yer verir. Ama zaman zaman bunları tercümeğe yansıttığı da olur.

12/56 Siz bir maddet bîhuş (baygın) kaldıktan sonra, belki şükredersiniz diye sizi yeniden dirilttik.²⁹

Eserin değişik yerlerinden derlediğimiz bu örneklerde bile Ömer Rıza'nın meâlinde kullandığı dilin ne kadar akıcı, yalın olduğu; çevirilerde her iki dilin inceliklerinin nasıl ustalıkla yansıtıldığı ve Türkçe deyimlerin nasıl yerli yerinde ve rahatça kullanıldığı açıkça görülmektedir. O, Arapça deyimlerin karşılığını, motomot tercüme yerine,

na göre anlam şöyle olur: Muttakilerin müşriklerden yahut şeytanlardan olan kardeşleri, onları azgınlığa sürüklerler.. İbnü'l-Enbârî başta olmak üzere bir kısım ilim adamı bu görüştedirler. Bu görüşe göre, müşriklere muttakilerin kardeşi denilmesi, onların nesep bakımından kardeş olmaları, yahut Hz. Âdem'in çocukları olmaları, yahut da muttakilerin onları kardeş gibi görüp onlara nasihat etmeleri göz önünde tutulması nedeniyledir. (Bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 310-311.) Ö. Rıza, bunlardan ikincisini esas almıştır.

26 Ayette geçen zamir, Hz. İsa'ya gidebildiği gibi, Kur'an'a da gidebilmektedir. (Bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V, 3125) Ö. Rıza ikinciye tercih etmiştir.

27 Ayette geçen 'emerna' kelimesi, bu şekilde okunduğunda 'onlara itaati emrederiz' veya onları 'çoğaltınız' anlamlarına gelmektedir. Bir başka kıraatte ise 'onları yönetici yapınız' anlamında 'emmerna' diye de okunmuştur. (Bk. İbnü'l-Cevzî, *age.*, V, 18-19) Ö. Rıza da bu ikinci kıraate göre ayeti tercüme etmiştir.

28 Ayetteki 'ma' kelimesi, hem nafiye hem de ismi mevsul olarak i'rab edilmiştir. (Bk. İbnü'l-Cevzî, *age.*, V, 16) Ö. Rıza, onu nafiye olarak almış ve ona göre tercüme etmiştir.

29 Ayette geçen 'mevtiküm' kelimesi 'ölümünüz' anlamındadır. Kaynaklarda yer alan zayıf bir görüşe göre burada söz konusu edilen kimselerin gerçekten ölmeyip baygın düşmeleridir. (Bk. İbnü'l-Cevzî, *age.*, I, 83.) Ömer Rıza, rasyonel bir yaklaşımla da bu görüşü tercih eder ve bunu tercümeğe yansıtır.

Türkçe deyimlerle ifade etmeye çalışmıştır. Onun çeviride kullandığı '*Doğru dürüst iş, murada erme, kibrine yedirememe, dişini sıkma, can ciğer dost, ensemek, çene çalmak, için için korkmak, çorap örme, dolap kurma, günaha dadanma, akıllarını işletenler, gözü keskin, iç yarası, uğur sahipleri..*' gibi pek çok ifade bunun açık kanıtıdır.

Müellifin, tercüme ve tefsirinde kullandığı kelimeler büyük ölçüde günümüz Türkçe'sinde kullanılan kelimelerdir. Ancak onlardan çok az bir kısmı bugün kullanımdan kalkmıştır. Tespitlerimize göre günümüz Türkçe'sinde kullanılmayan, yahut çok az kullanılan kelimeler şunlardan ibarettir: *Agâh olmak (uyanık), alâîş (gösteriş), âram etmek (dinlenmek), barigâh (huzur), berkarar (kararlı), bihûş (kendinden geçmiş), ceme (giysi), cürsume (kök), encâm (son, akıbet), hayırhah (hayır isteyen), hayretbahş (ilginç), hevl (korku), hızcân (canı gibi saklama), hisset (cimrilik), iğtişâş (kargaşa), meclub (tutkun), menfur (iğrenç), menkup (talihsiz), mebhut (şaşmış), mev'ut ecel (belirlenmiş ecel), muhakkar (hakir), münkât (teslim), müsalemet (barış), müzmahil (perişan), nahak (haksız), nahvet (gurur), nekahet (hastalıktan sonraki zayıflık), nekbet (talihsizlik), nevmî (ümitsiz), nigezbân (gözleyen), pişuva (önder), şâdıman (neşeli), yave (saçma) vb.*

Ömer Rıza eserinde, Türkçe 'Tanrı' kelimesinin 'Allah' kelimesinin karşılığı olamayacağını, Tanrı kelimesinin mabud ve ilâh kelimelerinin karşılığı olabileceğini belirtmesine rağmen,³⁰ eserine 'Tanrı Buyruğu' adı verdiği gibi, meâlinde özellikle 'Rab', 'ilâh' kelimelerinin, bazen de 'Allah' kelimesinin karşılığı olarak Tanrı kelimesini bolca kullanır. Örnek: "*Sizin mabudunuz (ilâhüküm), O yegâne Tanrı'dır (ilâh) ki O'ndan başka Tanrı (ilâh) yoktur, Rahman O. Rahîm O.*"³¹ "*Bu, Tanrı (Allah) nezdinde daha dürüst, daha makbul..*"³² "*Göklerin Tanrısı (Rabb), arzın Tanrısı, bütün âlemlerin Tanrısı, Al-lah'a hamdolsun.*"³³ "*Hak Teâlâ (Allah), asla oğul edinmedi. Onunla başka hiçbir mabut (ilâh) yoktur. Öyle olsaydı her Allah (ilâh) kendi yarattıklarını alırdı, ilahların birtakımı birtakımına üstün gelirdi. Hak Teâlâ (Allah), onların bütün vasıflarından yücedir, münezzehtir.*"³⁴ "*Gökte de Allah (ilâh) olan, yerde de Allah (ilâh) olan Tanrı Odur.*"³⁵ Bu da onun Arapça kelimeleri mümkün olduğunca Türkçe kelimelerle ifade etme isteğinden kaynaklanmaktadır.

d. Esere Yöneltilen Eleştiriler ve Değerlendirme

Ömer Rıza Doğrul, Mason olmakla, Masonluğun tesiri altında bir meâl ve tefsir yazmakla ve Kadiyânî mezhebine mensup M. M. Ali'nin etkisinde kalmakla çeşitli ke-simlerce eleştirilmiş ve bu eleştiriler o günün basın yayın organlarına yansımıştır.

30 Bk. *Tanrı Buyruğu*, I, 10.

31 el-Bakara, 2/163

32 el-Bakara, 2/282

33 el-Câsiye, 45/36.

34 Müminün, 23/93.

35 Zuhruf, 43/84.

Ömer Rıza, Sebîlü'r-Reşâd'da yayınlanan bir makalesinde, 'Ekâbir i Ulema i Islâmiyyeden biri' diye nitelediği Mevlevî Muhammed Ali'yi 'İngilizce'ye Kur'an'ı tercüme ve tefsir eden ilk Müslüman alim' diyerek kutlar ve ondan sitayişle bahseder. Onun sekiz senede tamamladığı bu çalışmasında çok büyük bir muvaffakiyet gösterdiğini söyler.³⁶

Yine bir makalesinde M. M. Ali'nin Kâdiyânîliği³⁷ bırakanlardan ve 'Ahmediye Encümeni İshaati Islâm'ı Kur'anlardan olduğunu ve kendisinin tamamıyla Ehl-i Sünnetten olduğunu belirtir. Onun 'Peygamberimiz', 'Kur'an'dan iktibaslar' adlı eserlerini İngilizce'den Türkçe'ye çevirdiğini ve Türk kamuoyunda takdirler topladığını söyler. M. M. Ali'nin Kadiyânî olmadığını Kâdiyânî ileri gelenleri tarafından tespit edildiğini ve eserlerinde Kâdiyânîlik akidesine ve Ehl-i Sünnet akidesine muhalefete rastlanmadığını açıkladıktan sonra, kendisinin de ne Kâdiyânîlerin ve ne de M. M. Ali'nin tesiri altında kalmadığını söyler.³⁸ Ömer Rıza'yı 'fikirlerini kalemine söyletecek kudrette bir yazar' diye metheden ve onun 'Tanrı Buyruğu' adlı çalışmasını 'Mason kitabı' olarak nitelendirmenin doğru olmayacağını ve çalışmanın tamamen Mason tesirinden uzak olduğunu savunan M. Raif Ogan,³⁹ M. Ali'nin Kâdiyâniye ile münasebeti bulunmadığı fikrine katılmadığını belirterek, Ömer Rıza'nın tefsirine M. Ali'nin teferruata ait değil, esasa dokunan bazı aykırı fikirleri aldığını söyler ve bunlara örnekler verir. Söz gelimi M. Ali'nin, Hz. İsa'nın babasız olarak dünyaya gelmediğine, Hz. Meryem'in Yusuf Neccar adlı birisiyle evlendiğine, ondan Hz. İsa'dan başka Yakup, Yuşa', Şem'un ve Yahuda adlı çocuklarının olduğuna⁴⁰ dair asılsız fikirleri Tanrı Buyruğu'na alarak, tefsirini yazmaktaki 'Kur'an namına masal nakletmek, milleti oyalamak ve uyuşturmak değildir' şeklindeki asıl maksadına ters düştüğünü belirtir ve adı geçen yorumların yanlışlığına işaret eder.⁴¹

Hasan Basri Çantay, Kur'an Meâli'nin ön sözünde şunları söyler:

"Ömer Rıza Doğrul Bey'in 'Tanrı Buyruğu' adlı eseri, şekli, tertibi ve tanzimi itibariyle güzeldir. Fakat gerek ayetlerin meâllerinde, gerek bu meâllerin notlarında sayılamayacak derecede hatalar, hatta bazı tahrifler vardır. O eserin Lâhor'daki Ahmediyye=Kadiyânî mezhebi reisi Mevlânâ Mehmed Ali'nin İngiliz diliyle yazdığı ve o cemiyetin 'İnşâ-i Islâm Encümeni'nin bastırdığı tefsirli Kur'an tercümesinin bir kopyası olduğuna

36 Bk. Ömer Rıza, 'Mevlevî Muhammed Ali ve Himmet i Meşkuresi', Sebîlü'r-Reşâd, XVIII, Sayı, 446, s. 44-45.

37 Nedvî, M. Muhammed Ali'nin Gulam Ahmed'i 14. asrın müceddidi ve beklenen Mesih olduğunu kabul eden bir Kadiyani olduğunu ve tefsirinde Yüce Allah'ın erişilmez gücü ile ilgili mucize ve gaybi işleri alelâde işlerle yorumlayarak ilhad ve tahrife düştüğünü örnekleriyle açıklar ki bu örneklerdeki fikirler büyük ölçüde Tanrı Buyruğu'na da yansımıştır. Bk. Nedvî, *el-Kadiyanî ve'l-Kadiyaniyye*, s. 145-156.

38 Bk. Ömer Rıza, 'Kadiyanîlikten Teberri Ediyoruz', Sebîlü'r-Reşâd, III, Sayı, 74, s. 374-378.

39 Bk. M. Raif Ogan, 'Pire için Yorgan Yakılmaz..', Sebîlü'r-Reşâd, III, Sayı 72, s. 339-341.

40 Bk. *Tanrı Buyruğu*, II, 497.

41 Bk. M. Raif Ogan, 'Ömer Rıza Beyle Alakası Olmayan Noktalar', Sebîlü'r-Reşâd, III, Sayı 75, s. 388-391.

dair merhum Hamdi Akseki Bey'in vaktiyle bize gönderdiği mektup elimizde mahfuzdur."⁴²

Çantay'ın bu iddiasını aynen aktaran Salih Akdemir, "Bu iddianın ispat edilmesi gereken bir husus olduğunu, iddia edildiği gibi eserin İngilizce asıldan aktarılmasının fazla önemli olmadığını, önemli olanın hataya düşmemek olduğunu, böyle bir iddianın uzak bir ihtimal olduğunu, çünkü Arapça metne dayanmadan, İngilizce'den doğrudan Türkçe'ye tercüme yapmanın kolay olmayacağını, Ömer Rıza'nın İngilizce'yi bildiği için İngilizce asıldan yararlanmış olabileceğini ve bunun da son derece tabii bir şey olduğunu.." söyler.⁴³ Nitekim M. M. Ali'nin *'Translation of The Holy Quran'* adlı çalışmasıyla 'Tanrı Buyruğu'nun karşılaştırılmasında, her iki eser arasında şekil ve muhteva bakımından pek çok benzerliklerin olduğu tespit edilmiştir. Doğrul, bu alıntıları bazen zikretmiş, bazen ise hiç zikretmemiştir.⁴⁴ Buna rağmen Tanrı Buyruğu'nun M. Ali'nin eserinden hacim bakımından daha fazla olduğu düşünüldüğünde, tamamen kopya olduğunu söylemek tutarlı değildir. Özellikle eserin meâl bölümü, Ömer Rıza'nın Türkçe'yi kullanmadaki yetkinliğini açıkça ortaya koymaktadır. Akdemir, Tanrı Buyruğu ile ilgili olarak da şunları söyler: Ö. R. Doğrul'un tercümesi, kendinden önceki tercümelere nispetle büyük bir tekâmül kaydetmiştir. Ancak onun tercümesi de hatalardan hâli değildir. O da birçok ayetin tercümesinde hataya düşmekten kurtulamamıştır. Her şeye rağmen Ö. R. Doğrul'un tercümesi, yine de kendisinden yararlanılacak bir tercüme özelliğini hâlâ sürdürmektedir..." Akdemir bu değerlendirmesinin ardından tercümedeki bazı hatalara dikkat çeker.⁴⁵

Bu noktada söylenenleri özetleyecek olursak, Ömer Rıza adı geçen çalışmasında pek çok çağdaş Doğu ve Batılı bilim adamından yararlandığı gibi M. Mehmed Ali'den de yararlanmış, onun görüşlerine eserinde yer vermiştir. Ömer Rıza'ya göre M. M. Ali, Ehl-i Sünnet camiasının dışında değildir. Ömer Rıza, bu çalışmasında geleneksel söylemlerin dışında kimi akılcı yaklaşımlara yer vermiştir. Bilimsel yaklaşım açısından Ömer Rıza'nın tartışılan Mason olup olmadığı konusu ile, Tanrı Buyruğu adlı çalışmasını ayrı değerlendirmek gereklidir. Ömer Rıza'nın çeşitli eleştirilerin hedefi olmasında, öncelikli olarak şu maddeler göze çarpmaktadır:

1. *Onun politikaya atılmış olması:* Ömer Rıza, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Konya milletvekili olmuştur. Çok partili demokratik hayata geçişin gerçekleştiği bu dönemde Türkiye'de şimdikinden daha fazla politik çekişmelerin, sürtüşmelerin ve kutuplaşmaların olduğu bir gerçektir. Ömer Rıza da bu çekişmelerden nasibini almıştır diye düşünüyoruz.

2. *Basın yayın işleriyle uğraşması:* Ömer Rıza, ömrünün büyük bir bölümünü basın hayatında, hem de ön saflarda geçirmiş bir kimsedir. Sürekli olarak, basın hayatın-

42 Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, I, 7.

43 Bk. Salih Akdemir, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleri*, s. 47-48.

44 Bk. Kuloğlu Rukiye Öner, *age.*, s. 115-151.

45 Bk. Salih Akdemir, *age.*, s. 47.

da yazılar yazan, gazete ve mecmualar çıkaran aktif bir kimseyi sevenler ve destekleyenlerin olacağı gibi, ondan ve yazarlarından hoşlanmayanlar ve onu eleştirenlerin de olması medyatik olmanın kaçınılmazlarından olsa gerekir.

3. *Mason olup olmadığı konusundaki tartışmalar:* Ömer Rıza, hayatında mason dernekleriyle doğrudan ilişki içerisine girmiştir. Onun "Ana Davalarımız ve Prensiplerimiz" adıyla Kültür Muhipleri mahfilinde verdiği konferansın basılı metninde, masonluğa ahlâkî bir müessese olarak gördüğünü, her masonun bir din sahibi olması gerektiğini, milleti ahlâkî düşüşten bu cemiyetin kurtaracağını iddia etmesi, masonluğa bakış açısını göstermektedir.⁴⁶ Günümüzde olduğu gibi geçmişte de, şeyhülislâmından⁴⁷ şeyhzadesine, siyasetçisinden ekonomistine pek çok meşhur kişi masonlukla ilgilenmiş, yahut çeşitli sebeplerden dolayı kendisini masonlukla ilgilenme zorunda hissetmiş, örgütün kimi faaliyetlerinde rol almış, yahut da masonlukla bir ilgisi olmadığı halde masonlukla itham edilmiştir. Bu sebepler arasında kişisel ve toplumsal hizmetlerde dernek imkânlarından yararlanma, birtakım payeler elde etme, bir yerlere gelme gibi şeyler sayılabilir. Ömer Rıza'nın adı geçen derneklerle ilişkisini bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Üstelik Masonluk gibi teşkilatların o dönemlerde, bugünkü kadar deşifre edilmediği de bir gerçektir. Onun bu ilişkisi, çeşitli eleştirilere neden olmuşsa da, onun Tanrı Buyruğu başta olmak üzere Kur'an çalışmalarında masonluğun etkisinin olduğunu söylemek mesnetsiz bir iddiadan öteye geçmez.

4. *Eserlerinde Doğu ve Batı kaynaklarından yararlanmış olması:* Ömer Rıza, Doğu kaynakları yanında Batı kaynaklarını da çok iyi bilen, onlardan yararlanan bir ilim adamıdır. O müsteşriklerin İslâm'ın leh ve aleyhinde söylediklerini yakından izlemiş ve onları eserlerinde değerlendirmiştir. Onun bu çok yönlü araştırmacılığı, tek yönlü çalışanlar tarafından eleştirilmesine neden olmuştur.

5. *Geleneksel söyleme aykırı olarak kimi akılcı yaklaşımlarda bulunması:* Ömer Rıza, yetiştiği ve ilgilendiği ilmî muhit ve birikimin etkisiyle mezhebî saplantılardan uzak bir şekilde, rasyonel ve objektif yaklaşımlarda bulunmaktan çekinmemiştir. Ömer Rıza'nın eserini yazdığı dönem akılcı yaklaşımlara ağırlık veren bir dönem; eserini yazarken başvurduğu kaynaklar da daha çok akli yaklaşımları öne alan çalışmalardır. Şöyle ki, İslâm toplumu çok büyük siyasî ve sosyal serancamelerden çıkmıştır. Bu meyanda geri kalınının sebepleri arasında yanlış din anlayışı, tartışmaların temel noktasını oluşturmaktadır. Hızlı gelişim ve değişim süreci ile iç ve dış saldırıların içerisinde bocala-

46 Bk. Uzun Mustafa, *agm.*, DİA, IX, 490.

47 Bir örnek verecek olursak, son Osmanlı Şeyhülislâmlarından Musa Kâzım Efendi, farmason olmakla suçlanmıştır. Nitekim onun azlinden sonra tekrar meşihata tayini teklif edilince Sultan Reşad sabık şeyhülislâma, Musa Kâzım Efendi'nin önceki meşihatında farmason olduğuna dair Saraya pek çok mektuplar geldiğini söyleyerek teklifi kabul etmemiştir. (Bk. Türkgeldi Ali Fuad, *Görüp İştiklerim*, s. 122.) Oysa bu söylentilerden bir hayli rahatsız olduğu anlaşılan Musa Kâzım Efendi, kendisi yayınladığı beyannamesinde "İslâm dinine muhalif olup da bana isnat olunan her bir mezheb veya mesleği kemal-i şiddetle reddederim" diyerek bunları tekzip etmiştir. Bk. Sırat-ı Müstakim, *'Beyannâme'*, Sayı 169, s. 197-198.

yan entelektüel kesimin kafası bir hayli karışık gözükmetedir. İşte Ömer Rıza böyle bir dönemde eser vermiştir. Her müellif ve müfessir gibi, Ömer Rıza'nın yaşadığı muhit ve şartların bu temel özelliği çalışmasına yansımıştır. Çalışmalarının fikhî bir çalışma olmayışı da, onun çalışmalarında mezhep ayrımı yapmadan çeşitli görüşlere yer vermesine neden olmuştur. O, kendi sistematığına uygun görüş ve anlayışları sahiplerinin mezhebine ve hatta dinine bakmadan eserlerinde yer verebilmiştir. Bu da onun bu konuda birtakım eleştirilerin hedefi olmasına yol açmıştır. Bu meyanda o, Kadıyânilikten etkilenmekle suçlanmışsa da, Ömer Rıza kendisinin Ehl-i Sünnet olduğunu ve Kadıyânilikten etkilenmediğini beyan etmiştir. Bu yüzden Ömer Rıza'yı, mesnetsiz yaftalarla karalama yerine; onun bilime ve yeniliğe açık akılcı bir aydın olduğunu söylemek daha yerinde bir tespit olur diye düşünüyoruz. Kaldı ki Ömer Rıza'nın eserinde yer verdiği pek çok görüş Mutezile ilim adamları başta olmak üzere pek çok kişi tarafından çok önceden söylenmiş olup ilk defa ortaya atılan şeyler değildir.

6. *Bu söylenenlere şu da eklenebilir:* Bizim geleneğimizde dinî alanda yazıp çizenlerin, kişisel amel hayatları toplum tarafından izlenir ve özel yaşayışlarına göre birtakım değerlendirmeler yapılır. Bu değerlendirmeler, o kişilerin çalışmalarını değerlendirirken de etkili olabilir. Ömer Rıza'nın da bazı kişisel zaafı onun yukarda zikrettiğimiz bir kısım eleştirilere maruz kalmasına neden olmuş olabilir. Örneğin onun alkol aldığına dair söylentiler haklı olarak malzeme konusu yapılmıştır.

Sonuç olarak Ömer Rıza Doğrul'un *Tanrı Buyruğu* adlı çalışması, birtakım eleştiriler yanında; Türkçe'yi güzel kullanma, ayetleri bütüncül bir yaklaşımla ele alma, sûre girişlerinde ve gerekli görülen yerlerde sistematik bir biçimde tarihî bilgi, kavram bilgisi verme, Kitab-ı Mukaddes'ten yaptığı alıntılarla Kur'an bilgileri karşılaştırma, müsteşriklerin İslâm aleyhindeki yanlış ve hatalı açıklamalarına cevaplar verme, tartışmalı kimi konulara akılcı bir yaklaşımla açıklık getirme bakımlarından hâlâ önemini yitirmemiş güzel bir çalışmadır. Ne var ki Ömer Rıza'nın bu çalışması Türk kamuoyunda, daha sonra yazılan ve pek çok noktada benzerlikler gösteren, hemen hemen aynı hacimde olan M. Esed'in Kur'an Mesajı kadar yankı bulmamıştır. Oysa Tanrı Buyruğu, hem daha önce yazılmış ve hem de Türkçe te'lif bir çalışmadır. Yine Ömer Rıza'nın en fazla eleştirildiği nokta olan, onun Muhammed Ali'nin tefsirinden yararlanmış olması M. Esed'in Kur'an Mesajı için de söz konusudur. Nitekim o da aynı kaynaktan yararlanmış ve bunu yer yer belirtmiştir.⁴⁸ Bu itibarla bugün yapılması gereken, Tanrı Buyruğu'nun tüm baskılarını esas alarak, yazım hatalarına son vererek, zengin bir indeks ve lügatçe ve meâlle sayfa tutar bir Kur'an metni ile birlikte eseri yeniden Türk okuyucusuna sunmaktır.

48 Örnek için bk. Esed, *Kur'an Mesajı*, I 283-284.

KAYNAKLAR :

- Akdemir, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleri*, Akid Yayıncılık, Ankara 1989.
- Akpınar Ali, "Ömer Rıza Doğrul ve Tefsire Katkısı", *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI/1, 2202 Sivas.
- Aydar Hidayet, *Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*, İstanbul 1996.
- Çantay, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, VII. Baskı, İstanbul 1972.
- Doğrul, Ömer Rıza, "Kadiyanîlikten Teberrî Ediyoruz", *Sebîlü'r-Reşâd*, III, Sayı, 74, s. 374-378.
- Doğrul, Ömer Rıza, "Mevlevî Muhammed Ali ve Himmet i Meşkûresi", *Sebîlü'r-Reşâd*, XVIII, Sayı, 446, s.44-45.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Kur'an Nedir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1967.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsiri*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, I. Baskı, İstanbul 1934.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsiri*, Yayına Hazırlayan: A. Muhtar Büyükcınar, IV. Baskı, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1980.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsiri-i Şerifi*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, II. Baskı, İstanbul 1947; III. Baskı, 1955.
- Ergin Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1977.
- Ersoy, Mehmet Akif, *Kur'an'dan Ayetler ve Nesirler*, İstanbul 1944.
- Karabulut, İlhami, "Tanrı Buyruğu ya da Bir Tahrifin Anatomisi", *İslâmiyât*, III (2000), Sayı 1, s. 185-204.
- Kuloğlu Rukiye Öner, *Ö. R. Doğrul'un Hayatı, Eserleri ve 'Tanrı Buyruğu' Adlı Tefsiri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000.
- Muhammed Ali -Ömer Rıza, *Kur'an'dan İktibaslar*, İstanbul 1982.
- Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, İstanbul 1999.
- Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, (Çeviren: Salih Tuğ) İstanbul 1993.
- Musa Kazım Efendi, "Beyannâme", *Sırat-ı Müstakîm*, Sayı 169, s, 197-198.
- Nedvi, Ebu'l-Hasen Ali el-Hüseyni, *el-Kadiyani ve'l-Kadiyaniyye*, Cidde 1967.
- Ogan, M. Raif, "Ömer Rıza Beyle Alakası Olmayan Noktalar", *Sebîlü'r-Reşâd*, III, Sayı 75, s. 388-391.
- Ogan, M. Raif, *'Pire için Yorgan Yakılmaz.'*, *Sebîlü'r-Reşâd*, III, Sayı 72, s. 339-341.
- Razî Faruddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Tahran ts.
- Türkgeldi, Ali Fuad, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1984.
- Uzun Mustafa, "Doğrul Ömer Rıza", *DİA* (Diyanet İslâm Ansiklopedisi), IX, 489-492.